

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF.DR. ŞABAN KUZGUN
ARMAĞANI

SAYI: 5

ELAZIĞ-2000

ANTİK DÖNEMDEN HELENİSTİK DÖNEME KADAR DENİZLİ YÖRESİNDE KUTSAL MEKÂN VE TANRILAR

Sami KILIÇ*

Bugünkü adıyla Denizli, antik çağda Büyük Şark yolunun geçtiği Likos vadisinin üzerinde bulunur. Adı geçen coğrafya, Helenistik dönemde Suriye kralları tarafından Laodikya ismiyle yerleşim yeri haline getirilerek önemli bir ticaret merkezi konumuna gelmiştir. Stratejik önemini tarih boyunca kaybetmeyen bölge, Avrupa'dan Asya'ya veya Asya'dan Avrupa'ya geçmek isteyen toplulukların yol güzergâhlarını oluşturmuştur. Bu durum ise, Denizli yöresinin çeşitli topluluklara ve dîni inanışlara ev sahipliği yapmasında önemli bir etken olmuştur.

1954-1959 yılları arasında Beycesultan höyüğü'nde yapılan kazı, bölge tarihinin Kalkolitik dönem'den Tunç çağına kadar uzandığını bize göstermektedir¹. Höyük'deki buluntular, burada yaşayan insanların göçebe olmadıklarını, dokumacılığı ve madenden eşya yapmayı bildiklerini ve tarımla uğraştıklarını ortaya koymaktadır². Aynı döneme ait tarih öncesi inançları değerlendirme noktasında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan kazılarda ortaya çıkan kült odaları ve buluntular, Beycesultan höyüğü'nde bulunan eserlerle paralellik arz eder. Höyükte bulunan boğa kabartmaları ve stilize boğa boynuzları, boğanın verimlilik tanrısının kutsal hayvanı ve sembolü olduğu fikrini vermektedir. Daha sonraki yüzyıllarda Anadolu'da Kibele kültürünün oluşmasını sağlayan Ana tanrıça, bu kalıntılarda genç, doğuran ve yaşlı kadın göğsü resimleri ile sembolize edilmektedir. Ortaya çıkan boğa başı ve boynuzları, bazı hayvanların kutsal sayıldığı ve kurban edildiğini bildirmektedir³.

M.Ö.2000 yıllarına kadar Anadolu halkı, tabiatta kendileri için kutsal mekân kabul ettikleri açık bir alanda ibadet ederken, daha sonra evlerinin bir odasını ibadet yeri olarak kullanmaya başladılar. Bu uygulama "kült odaları"nın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Daha sonra Beycesultan'da bunlardan farklı olarak inşa edilen ikiz kült odaları, giriş, mihrap ve din görevlisinin bulunduğu

* Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

¹ Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, İzmir 1982, s. 7; Ekrem Memiş, *Eski Çağ Türkiye Tarihi*, Konya 1989, s. 10, Dipnot 17.

² Ali M. Dinçol, "Hitit Öncesi Anadolu", *Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi I*, 1982, s. 14.

³ Ekrem, Sarıçaoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1993, s. 43-47.

üç kısımdan oluşur. Bu odalarda kurban edilecek hayvanlar için özel yerler yapılması, bazı araştırmacıları, höyüğün bu dönemde dîni merasimlerin yapıldığı merkez olduğu kanaatine götürmüştür⁴. Dolayısı ile Beycesultan'daki mâbetin, daha sonra inşa edilen mâbetlere bu yönüyle örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Frigyalılar dönemine gelindiğinde Denizli'nin, Frig dininin⁵ önemli merkezlerinden biri olduğunu, Frig ay tanrısı olan Men'in⁶ Laodikya'da tapınılan tanrılar arasında olması ve Laodikya ile Karura arasında önemli bir Men tapınağının bulunmasından anlamaktayız⁷. Daha önce Ana tanrıçaya ibadet edilen Hierapolis'te (Pamukkale), Frigler dönemiyle birlikte Kibele'ye tapılmaya başlanmış ve Onun adına bir mâbet yapılmıştır⁸.

Antikçağ yazarlarından Strabon, Hierapolis'teki Plutonion adı verilen ve öldürücü sis katmanı ile çevrili olan mağarada, sadece Kibele'nin hadımlarının nefeslerini tutarak ilerleyebildiklerini belirtmektedir⁹. M.S. II. Yüzyılda bu yeri gören tarihçi Dio Cassius da Plutonion'da, yalnızca Kibele'nin hadımların yürüyebildiklerini yazar¹⁰. Bu cümleden olarak Hierapolis'te Frig tanrıçası Kibele'ye tapıldığını ve Attis gibi ölümsüzlüğe kavuşmak için kendilerini hadım eden rahiplerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Laodikya'da bulunan heykel, yazıt ve paralar, Yunan tanrılarına¹¹ tapıldığını da ortaya koymaktadır. Yunan tanrılarının en büyüğü olan Zeus, aynı

⁴ Johannes Lehmann, *The Hittites*, London 1977, s. 164-173; Sankıoğlu, a.g.e., s. 52.

⁵ Anadolu'ya muhtemelen M.Ö. XII. yüzyılda Avrupa'dan gelen ve Hitit devletini yıkan Friglerin çok tannlı dinleri vardı. En büyük tanrıçaları Kibele olup O'nun sevgilisi Attis de Tanrı kabul edilirdi. Mitolojiye göre, Kibele, Attis'i erkeklikten yoksun ederken, Attis ölmüş, fakat Kibele'nin onu tekrar diriltmesiyle ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Bu nedenle "Galle" adı verilen Frig rahipleri, Attis gibi ölümsüzlüğü elde etmek için, törenlerde erkeklik uzuvlarını tanrıça Kibele heykelinin önüne atarlar ve kendilerini hadım ederlerdi. Bkz. Şaban Kuzgun, *Dinler Tarihi Dersleri*, Kayseri 1993, s. 150; Mehmet Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara 1966, s. 96.

⁶ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1989, s. 221.

⁷ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası* (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993, s. 66; George E. Bean, *Karia* (Çev. B. Akgüç), İstanbul 1987, s. 281, 296.

⁸ Tarhan Toker, *Denizli Tarihi*, Denizli 1968, s. 28.

⁹ Strabon, a.g.e., s. 137.

¹⁰ Bean, a.g.e., s. 282.

¹¹ Tanrıların İnsan varlığının en üstün süreterleri olarak kabul eden eski Yunanlılar, bütün tanrıların ve insanların babası ve gök tanrısı Zeus'a inanırlardı. Zeus, insanlarla ancak elçiler vasıtasıyla görüşen; hak ve adaletin, dünya nizamının ve kaderin uygulayıcısı; tabiatın nizamını elinde tutan; yeminin kutsiyetinin, misafirin, evin, ailenin ve devletin tanrısı, "Delphi" yılan tanrısı, "Gaya" yer tanrıçası, "Afrodit" güzellik ve aşk tanrıçası, "Ares" kuvvet tanrısı vb. gibi çok sayıda tanrı ve tanrıçalara inanmaktadır. Tanrıların heykellerini yapan eski Yunanlılar, bunları mâbetlerinin içine ve "Agora" denilen meydana koyarlardı. Ancak ibadetlerini tapmak-

zamanda Laodikya'nın da en büyük ilâhı sayılırdı. Onun için, şehirde herkesin katıldığı "Peia" adı verilen ibadet yapılır ve ziyafet verilirdi¹². Laodikya'da basılan paralarda, kudretli manasına gelen "Aseis" lakabıyla zikredilen Zeus, ayakta, sol kolu öne doğru uzanmış, sol elinde bir kartal ve asa ile tasvir edilmiştir¹³. Ayrıca yörede yapılan kazılarda, paraların üzerindeki tasvire benzer bir şekilde Zeus heykelleri ortaya çıkarılmıştır. Dini inançlarını efsanelerin oluşturduğu Laodikya halkı, dini pratik için Zeus'a ibadet etmişler ve her yıl Onun adına spor müsabakaları düzenlemişlerdir¹⁴. Bu yarışmaları şehrin baş rahibi yönetirdi. Bir de imparatorlar tahta geçtiklerinde "Neokorat" ismi verilen bir oyun oynanırdı. Yeni tahta geçen imparator şerefine düzenlenen bu yarışmalar, imparatorların mabetlerinde yapılırdı¹⁵.

Laodikya'da dini pratikler açısından ikinci derecede önemli olan bir tanrıça daha vardır. Bunun ismi kitâbelerde belirtilmemiştir; fakat basılan paralarda tanrıça; başında bir taç, sol koluna dolanmış yılanı sağ eliyle bir cismi göstermekte ve omuzlarında hilâl olduğu halde tasvir edilmiştir¹⁶. Bu figürlerden hareketle, anlatılan tanrıçanın, omzundaki hilâlden dolayı Helena olabileceği gibi, Olimpos dağı'nın tanrılar meclisindeki kadın üyelerden, yer tanrıçası Gaya'nın da olabileceğini söylemek mümkündür.

Laodikya'da Zeus'a ibadet yaygın olduğu halde, Hierapolis'te en büyük tanrı, rahmet tanrısı Apollon kabul edilmiş ve ayrıca deniz tanrısı Poseydon'a da ibadet edilmiştir. Buradaki dini inanç hakkındaki en önemli bilgileri, Hierapolis tiyatrosunun sahne binasının cephesinde yer alan, tanrıların doğum, yaşayış ve ölümlerini anlatan kabartmalar vermektedir. Bu resimlerde özellikle Yunan gök tanrısı Zeus ile av tanrıçası Artemis'in hayatlarıyla ilgili önemli olaylar tasvir edilmektedir¹⁷.

Laodikya halkı M.S.26 yılında imparator Tiberius adına bir tapınak yapmak için Roma'ya müracaat etmiş, yeterli kaynak gösteremedikleri gerekçe-

ların dışında toplu olarak yapılarıdır. Bkz. Sarıkoğlu, a.g.e., s. 66-69; Kuzgun, a.g.e., s. 161-162.

¹² Bean, a.g.e, s.295; Toker, a.g.e, s.16; Fahri Akçakoca Akça, **Küçük Denizli Tarihi**, Denizli 1945, s.12.

¹³ W. Ramsey, "Friky Baş Piskoposları" (Çev.Hilmi Ergan), **İnanç Dergisi S.53**, Denizli 1941, s.23; Ramsey, a.g.m, **İnanç Dergisi S.56**, Denizli 1941, s.30.

¹⁴ Calder, "Dionysopolis" (Çev. Cemal Yeşilada), **İnanç Dergisi**, S. 98, Denizli 1944, s. 10; Fahri Akçakoca Akça, **Laodikya**, Denizli 1937, s. 29-31.

¹⁵ Akça, **Küçük Denizli Tarihi**, s.12, 31.

¹⁶ Akça, **Laodikya**, s. 29-30.

¹⁷ Akça, **Pamukkale Suları**, Denizli 1945, s. 24; Elif Tül Tulunay, "Hierapolis Tiyatrosu Podium Relieflerinde Artemis", **Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu**, Denizli 1989, s. 263; Bean, a.g.e., s. 281.

siyle bu istekleri geri çevrilmiştir. Laodikyalılar bu isteklerine ancak M.S.II. yüzyılın sonlarına doğru, “Commodus” tapınağını yaparak kavuşmuşlar ve tapınak koruyucusu sıfatını almışlardır. Roma senatosu Commodus’a yapılan merasimleri yasaklayınca, Laodikya’nın tapınak koruyucusu sıfatı ortadan kalkmıştır. Ancak, senatonun Caracalla döneminde bu kararını kaldırmasıyla, kent tekrar tapınak koruyucusu sıfatını elde etmiştir¹⁸. Ayrıca kentte M.S. 79 yılında inşa edilen stadyum, ölen Roma imparatoru Vespasien’in ilâh kabul edilmesi üzerine, ona ithaf olunmuştur¹⁹. Bu bilgiler Laodikya halkının Zeus’la birlikte Roma tanrılarına²⁰ ve ilâh kabul ettikleri Roma krallarına da tapındığını göstermektedir.

Kentte Yunan tanrısı Zeus’a yapılan ibadetler, bu dönemde Roma krallarına da yapılmaya başlanmış ve zamanla her iki ibadet birbirine karıştırılmıştır²¹.

Bu dönemde, Laodikya’da “Asklepios” isimli bir tanrıya da ibadet edilirdi. Bu tanrı Yunanlıların hekimlik tanrısı olup Romalılar da bu tanrıyı “Aesculapius” adıyla benimseyip tapınmışlardır. Asklepios’un Laodikya’daki mâbedi, M.Ö.64–M.S. 14 yılları arasında önemli bir tıp merkezi olmuştur. Bu tanrının şehirdeki en önemli temsilcisi Zenon ve çocuklarıdır²².

Eski Roma dininin Denizli yöresinde görülen en önemli özelliği, ölümler için yapılan törenlerdir. Hierapolis’de ortaya çıkarılan mezarlar ve yazıtlar bu fikri destekler mahiyettedir. Mezarların birbirine yakın olması ve bazılarının odalardan oluşması, ölümler için tören yapıldığını ve çeşitli hediyeler sunulduğunu göstermektedir. Zira ortaya çıkarılan yazıtlarda, mezarlara konulacak hediye ve çelenkler için esnaflardan her yıl 150 ile 250 dinar arasında değişen para toplandığı ve mezarları yağmalamanın çok ağır bir cezası olduğu belirtilmektedir²³.

Denizli yöresinde ilk yerleşim döneminden Helenistik döneme kadar canlı bir dînî hayatın var olduğu kutsal mekânlardan ve halkın tapındığı tanrılardan anlaşılmaktadır. Bölgedeki mâbetler kendisine özgü ilk yapı şekliyle, sonra-

¹⁸ Bean, a.g.e., s. 295.

¹⁹ Akça, Laodikya, s. 20.

²⁰ Roma Tanrılarının başı “Jüpiter” Yunanlıların Zeus Tanrısına denk olup gökyüzü tanrısıdır. Diğer önemli iki tanrı; “Mars” ve “Quirinus”tur. En önemli tanrıça, başlıca görevi kadınların hayatını düzenlemek olan “Juno”dur. Romalılar bu tanrılara farklı zamanlarda ve ayrı ayrı ibadet ederlerdi. İnsan hayatının bütün safhalarına egemen olan bu tanrılar imparatorluk dönemi öncesine aittir. İmparatorluk döneminde özellikle Yunanlılarla ilişkiye geçtikten sonra Romalılar tanrılarına Yunan tanrılarının özelliklerini vererek insanî vasıflar kazandırmışlardır. Bkz. H. G. Yurdaydın-M. Dağ, **Dinler Tarihi**, Ankara 1978, s. 88-89; Kuzgun, a.g.e., 163-164.

²¹ E. Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul 1993, s. 5; Strabon, a.g.e., s. 62-64; Toker, a.g.e., s. 17-21; Akça, **Küçük Denizli Tarihi**, s. 30.

²² Akça, **Küçük Denizli Tarihi**, s. 12; Erhat, a.g.e., s.67; Akça, **Laodikya**, s. 30.

²³ Bean, a.g.e., s. 292; Akça, **Pamukkale Suları**, s. 27-28.

ki dönemlerde inşâ edilen mâbetlere örnek teşkil etmiştir. Bölgenin ticaret merkezi olması, halkın zenginliğini ve burada inşâ edilen mâbetlerin ihtişamını beraberinde getirmiştir.

Bölgedeki tanrılar Yunan hakimiyetine kadar, Anadolu'daki tanrılarla aynı karakteri taşımaktadır. Bu tanrılardan özellikle Ana tanrıça kültürünün bölgede yaygın olduğu âşikârdır. Yörede Frig, Yunan ve Roma hakimiyeti ile birlikte, halkın insanla simgelenen Naturizm inancına bağlı tanrılara tapıldığı görülmektedir.